

ŪKIO RESTRUKTŪRIZAVIMAS IR KONKURENCINGUMAS

STASYS VALENTINAVIČIUS

Pereinant prie rinkos ekonomikos santykių neišvengiamai įgyvendinama viso ūkio reforma ir restruktūrizavimas. Ūkio restruktūrizavimo tikslas – prisitaikyti prie veiklos naujomis politinėmis ir ekonominėmis sąlygomis.

Analizė rodo, kad per pastaruosius 4–5 metus įvyko žymių Lietuvos ūkio struktūros pokyčių (1 lentelė). Šiuos pokyčius iš esmės lemia ne ekonomikos administravimas, o rinkos dėsniai. Sparčiai didėjant privačiam sektoriui susiklostė nauji ūkio subjektų santykiai, grindžiami abipuse ekonomine nauda. Pamažu mažėja neturinčios paklausos produkcijos gamyba, ypač pramonės ir žemės ūkio šakose. Jose gamybos nuosmukis buvo didžiausias. Dėl to pramonės (su energetika) lyginamoji dalis bendrojo vidinio produkto struktūroje sumažėjo nuo 39,4 proc. (1992 m.) iki 25,4 proc. (1995 m.). Taigi atrodytų, jog vyksta deindustrializacija, kurios tendencijos matomos išsivysčiusiose šalyse.

Jose tam tikrais laikotarpiais pramonės gamyba didėja lėčiau negu paslaugų teikimas. Pavyzdžiui, Didžiosios Britanijos pramonės dalis, tenkanti bendrajam šalies produktui, sumažėjo nuo 43 proc. 1960 m. iki 32 proc. 1984 m., o paslaugų dalis padidėjo nuo 54 proc. iki 66 proc. Šie pokyčiai natūraliai yra susiję su ekonomikos brandumu ir sąlygojami prekių ir paslaugų paklausos pokyčių.

Taigi ar prasidėjusi Lietuvoje deindustrializacija yra pageidaujama? Vienareikšmiškai atsakyti sunku, nes tai priklauso nuo tam tikrų priežasčių. Pirma, tai susiję su kokybiniais paklausos pokyčiais ir yra natūrali proceso raida. Antra, pasiūlos trūkumas ir nepakankama paklausa sąlygojama mažų gyventojų pajamų. Tai, be abejo, labai nepageidaujamas dalykas, rodantis, kad vykdoma netinkama ekonominė politika.

Susiklosčiusi ūkio struktūra ir gaminama produkcija dar neatitinka rinkos reikalavimų tiek savo nomenklatūra, tiek ir gaminių (paslaugų) techni-

1 lentelė. Bendrasis vidinis produktas ir jo struktūra pagal veiklos rūšis

	1992 m. ataskaita	1993 m. ataskaita	1994 m. ataskaita	1995 m. numatoma	Progozė		
					1996 m.	1997 m.	1998 m.
Bendrasis vidinis produktas (BVP) faktinėmis kainomis, mln. Lt	3386,7	11107,9	16980,7	22469,2	28147,6	33930,6	39293,8
BVP lyginamosiomis 1994 m. kainomis, mln. Lt	16980,7	17512,1	18243,1	19014,6	19764,7
BVP, palyginti su ankstesniais metais, %	101,0	103,1	104,2	104,2	103,9
BVP struktūra (faktinėmis kainomis), %	100	100	100	100	100	100	100
Pramonė	39,4	30,4	25,8	25,4	26,8	26,3	25,8
Išgaunami ir apdirbamoji pramonė	35,5	24,8	23,1	22,7	24,1	23,6	23,3
Energetika (elektros, dujų, šilumos, vandens gamyba ir tiekimas)	3,9	5,6	2,7	2,7	2,7	2,7	2,5
Žemės ūkis ir miškininkystė	11,6	11,0	7,3	7,5	7,0	6,9	6,9
Statyba	9,3	7,8	8,7	6,9	6,7	6,7	6,7
Prekyba, restoranai ir viešbučiai	5,4	16,7	23,9	24,2	23,9	24,2	24,5
Vežimas	7,1	9,3	7,7	8,0	10,4	10,9	11,0
Ryšiai	1,1	1,4	1,7	1,9	2,6	2,8	2,8
Kitos rūšies veikla	26,1	23,4	24,9	26,1	22,6	22,2	22,3

niu lygiu ir kokybe. Naujomis sąlygomis kai kurių ūkio šakų produkcija tapo nekonkurencinga ne tik vietinėje, bet ir Vakarų bei Rytų rinkoje. Tai rodo susiklostęs ir toliau prognozuojamas didelis neigiamas užsienio prekybos saldo (2 lentelė), taip pat pagrindinių prekių grupių eksporto ir importo struktūra (3 lentelė). Neigiamą prekybos balansą iš esmės lemia mineralinių produktų, mašinų ir įrengimų bei chemijos pramonės produktų importas. Tarp eksportuojamų prekių dominuoja žemės ūkio ir maisto produktai, mineraliniai produktai, tekstilė ir jos dirbiniai bei mašinos ir įrengimai. Ypač didelę importo dalį sudaro mineraliniai produktai (1992 m. – 43 proc., 1994 m. – 32,8 proc., 1995 m. – 26,6 proc.). Tai daugiausia kuro išteklių (nafta, dujos, anglis ir kt.). Be to, didelę dalį sudarė chemijos pramonės produkcija (10–13,4 proc.) bei mašinos ir įrengimai (11,6–16,6 proc.). Tačiau dauguma šių importuotų prekių buvo reeksportuota. Pavyzdžiui, 1995 m. mineralinių produktų reeksportas sudarė 46 proc., chemijos produktų – 33,8 proc., o mašinų ir įrengimų – 25,8 proc. Tai rodo, kad Lietuva pamažu tampa Vakarų ir Rytų šalių tarpininke. Tačiau bendroje eksporto ir importo apimtyje dominuojančių prekių grupių lyginamoji dalis nėra nusistovėjusi. Ji svyruoja priklausomai nuo to, ar pavyksta rasti rinkų ekonomiškai palankiomis sąlygomis. Ypač nepalankios dėl didelių įvežimo muitų prekių eksporto sąlygos pastaraisiais metais susidarė Rusijoje. Tuo tarpu eksporto lyginamoji dalis, nors ir sumažėjo nuo 33,1 proc. 1993 m. iki 20,4 proc. 1995 m., bet dar gana ženkli, o importo dalis dar didesnė (1993 m. – 53,7 proc., 1994 m. – 39,3 proc., 1995 m. – 31,1 proc.). Tai nėra pageidaujama, nes politinė padėtis šioje šalyje nėra nusistovėjusi ir labai lemia ekonominius valstybių santykius.

Teigiamas reiškinys, kad pamažu didėja pramonės prekių, prasisakančių kelią į Vakarų rinkas, eksportas. Eksportas į Europos Sąjungos šalis padidėjo nuo 16,9 proc. 1993 m. iki 36,4 proc. 1995 m., o į NVS šalis sumažėjo atitinkamai nuo 57,1 proc. iki 42,3 proc. Tačiau ir toliau svarbiausia problema – rasti gaminausiai produkcijai rinkas ekonomiškai naudingomis sąlygomis.

Struktūrinė politika turi būti vykdoma svarbiausių (prioritetinių) šakų (produktų) konkurencingumui didinti tiek Vakarų, tiek ir Rytų rinkose.

Lietuvos Respublikos Vyriausybė 1992 m. gegužės 8 d. nutarimu Nr. 334 prioritetinėmis nustatė šias ūkio plėtojimo kryptis:

	Ataskaita						Prognozė					
	1993 m.		1994 m.		1995 m. numatoma		1996 m.		1997 m.		1998 m.	
	Vertė	%	Vertė	%	Vertė	%	Vertė	%	Vertė	%	Vertė	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
<i>Iš viso</i>												
eksportas	8707,0	100,0	8077,2	100,0	10826,3	100,0	10503	100,0	11135	100,0	11770	100,0
importas	9798,2	100,0	9355,5	100,0	12330,3	100,0	11557	100,0	12040	100,0	12560	100,0
balansas	-1091,2	-	-1278,3	-	-1504,0	-	-1054	-	-905	-	-790	-
<i>Europos Sąjunga</i>												
eksportas	1467,8	16,9	2080,4	25,8	3938,5	36,4	3456	32,9	3699	33,2	3787	32,2
importas	1835,0	18,7	2468,7	26,4	4955,5	40,2	4075	35,3	4209	35,0	4274	34,0
balansas	-367,2	-	-388,3	-	-1017,0	-	-619	-	-510	-	-487	-
<i>ELPA</i>												
eksportas	307,2	3,5	429,2	5,3	343,9	3,2	315	3,0	354	3,2	358	3,1
importas	458,4	4,7	730,9	7,8	349,5	2,8	300	2,6	303	2,5	307	2,5
balansas	-151,2	-	-301,7	-	-5,6	-	15	-	51	-	51	-

2 lentelės tęsinys

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
<i>Estija, Latvija</i>												
eksportas	854,4	9,8	888,0	11,0	1006,9	9,3	1130	10,8	1265	11,4	1380	11,7
importas	221,2	2,3	406,0	4,3	672,8	5,4	582	5,0	606	5,0	710	5,7
balansas	633,2	–	482,0	–	334,1	–	548	–	659	–	670	–
<i>Kitos šalys</i>												
eksportas	1106,8	12,7	905,5	11,2	960,5	8,8	1082	10,3	1228	11,0	1354	11,5
importas	669,8	6,8	1050,7	11,2	1500,2	12,2	1285	11,1	1328	11,0	1427	11,3
balansas	437,0	–	-145,2	–	-539,7	–	-203	–	-100	–	-73	–

Pastabos:

ELPA – Europos laisvosios prekybos asociacija

NVS – Nepriklausomų Valstybių Sandrauga

Lentelė parengta pagal Lietuvos ūkio raidos 1996–1998 metų prognozę ir Valstybės investicijų 1996–1998 metų programą.

	Eksportas				Importas		
	1993 m.	1994 m.	1995 m. (numatoma)	Iš jo reeksportas	1993 m.	1994 m.	1995 m. numatoma
<i>Iš viso, milijonais litų</i>	8707,0	8077,2	10826,3	4383,3	9798,2	9355,5	12330,3
<i>%</i>	100,0	100,0	100,0	40,5	100,0	100,0	100,0
1. Gyvi gyvuliai ir gyvulininkystės produkcija	9,2	9,3	9,5	42,5	2,4	2,2	1,8
2. Augalinės kilmės produktai	1,7	2,9	3,3	50,8	1,8	3,5	3,1
3. Gatavi maisto produktai	3,3	11,9	5,6	48,1	4,1	4,3	4,5
4. Mineraliniai produktai	25,9	16,7	11,9	46,0	43,0	32,8	26,6
5. Chemijos pramonės ir jai giminingų šakų produkcija	7,2	12,2	15,3	33,8	10,0	11,9	13,4
6. Odos, kailiai ir jų dirbiniai	1,8	1,4	1,6	45,2	0,4	0,5	0,8
7. Mediena, medienos dirbiniai, celiuliozė, popierius	3,8	5,3	8,2	9,6	2,5	2,8	4,0
8. Tekstilė ir tekstilės dirbiniai	9,7	12,1	14,7	57,1	5,6	7,4	9,3
9. Avalynė, galvos apdangalai, skėčiai ir kiti dirbiniai	1,3	1,0	0,8	63,2	0,6	0,5	0,3
10. Akmens, gipso, cemento, keramikos, stiklo dirbiniai	0,9	1,0	1,3	12,5	0,7	1,2	1,5
11. Netaurieji metalai ir jų dirbiniai	5,3	6,2	8,7	53,3	7,0	6,5	6,6
12. Mašinos ir įrengimai (mechaniniai, elektros ir kt.)	19,4	12,0	10,8	25,8	11,6	16,6	16,5
13. Transporto priemonės ir įrenginiai	4,3	3,7	5,1	53,8	7,1	6,0	7,5
14. Optikos, medicinos ir kiti prietaisai bei reikmenys	1,7	1,4	1,0	26,6	1,3	2,2	2,5
15. Įvairūs pramonės gaminiai (įskaitant baldus)	3,7	2,1	2,1	23,2	0,9	1,4	1,4
16. Kita produkcija	0,8	0,8	0,1	0,6	1,0	0,2	0,2

1. Gamybos infrastruktūra (energetikos kompleksas, transporto sistema, ryšiai ir informatika);
2. Žemės ūkio (ūkininkų) veikla;
3. Paslaugų infrastruktūra.

Vadovaudamosi šiomis prioritetinėmis ūkio plėtojimo kryptimis ministerijos parengė ir pradėjo įgyvendinti atitinkamas nacionalines programas. Be to, minėtu Vyriausybės nutarimu numatyta parengti dar keletą valstybės remiamų programų pramonei ir kitoms su ja susijusioms ūkio šakoms (žemės, miškų ūkio) rekonstruoti.

1993 metais parengta ir Vyriausybės patvirtinta "Pramonės restruktūrizavimo ir stambių įmonių specializacijos keitimo programa", kurioje numatytos šios prioritetinės eksporto požiūriu pereinamojo etapo pramonės šakos (pagal svarbumą):

1. Medžio apdirbamoji pramonė;
2. Lengvoji pramonė;
3. Durpių pramonė;
4. Mašinų gamyba (ypač žemės ūkio technika);
5. Dailiųjų verslų pramonė;
6. Elektrotechnikos pramonė (ypač plataus vartojimo produkcijos gamyba).

Programoje pramonės produkcija pagal prekių grupes numatoma atskirai Rytų ir Vakarų rinkoms. Prognozuojama, kad pamažu Rytų rinkų reikšmė mažės, o Vakarų didės.

Lietuvos ūkio restruktūrizavimui reikia didelių finansinių investicijų, ypač statybos darbams, naujoms technologijoms, įrangai įsigyti. Pagal patvirtintą Valstybės investicijų 1996–1998 metų programą prognozuojamas nežymus bendrų investicijų iš visų finansavimo šaltinių didėjimas (1996 m. – 2735,5 mln. Lt, 1997 m. – 3180,2 mln. Lt, 1998 m. – 2925,6 mln. Lt). Pagrindiniai investicinių lėšų šaltiniai numatomi valstybės ir vietinių biudžetų asignavimai, įmonių lėšos, užsienio kapitalas, kredito ištekliai. Tačiau visų šių investicinių lėšų prognozuojamos apimtys netenkina poreikių programose numatytų svarbiausioms priemonėms įgyvendinti. Pavyzdžiui, vien tik Pramonės ir prekybos ministerijos reguliavimo sferoje esančių įmonių paskolų poreikis 1997–1999 metais sudaro apie 1 292 milijonus litų (1997 m. – 380 mln. Lt). Iš savo lėšų

įmonės numato 1997 metais investuoti tik 43,6 mln. Lt. Gauti pakankamą kreditų apimtį su normaliomis palūkanomis irgi tikriausiai nepavyks. Todėl daugumos programų vykdymas arba bus nukeltas tolesniam terminui, arba pasikeitus situacijai rinkose gali nebeturėti išskirtinės reikšmės. O rinkos situacija kartais keičiasi labai greitai. Kaip pavyzdį paimkime linų ūkio ir linų perdirbimo pramonę. Pagal parengtą šio pošakio programą prognozuota graži perspektyva ir žymus gamybos augimas, tačiau per pastaruosius 2–3 metus staigiai pasikeitus linų produkcijos paklausai Europos rinkose, Lietuvos linų pramonė atsidūrė prie bankroto ribos. Tai rodo, kad numatyti prioritetus gana sudėtinga. Ypač tai aktualu toms ūkio šakoms (produktams), kurių gamyba labiau orientuojama į užsienio rinkas, nes tada yra netikslingos valstybės dotacijos. Todėl įgyvendinant parengtas programas numatyti jose projektai turi būti labai kruopščiai daug kartų tikrinami, įvertinamas jų efektyvumas laiko atžvilgiu atsivėlgiant į pasikeitusias ekonominės aplinkos sąlygas. Svarbiausias įgyvendinamų projektų tikslas turėtų būti produkcijos konkurencingumo didinimas šalies viduje ir užsienio rinkose.

Ūkio šakų konkurencingumui įtaką turi daugelis veiksnių. Tarptautinėje praktikoje skiriamos keturios šalies veiksnių grupės (savybės), formuojančios konkuruojančioms firmoms terpę realizuoti savo pranašumus:

1. Veiksnių (gamybos) sąlygos – konkretūs veiksniai (pavyzdžiui, kvalifikuota darbo jėga, infrastruktūra ir kt.), reikalingi sėkmingai konkurencijai tam tikroje šakoje;

2. Paklauskos sąlygos – kokia konkrečios šakos siūlomų prekių ir paslaugų paklausa vidaus rinkoje;

3. Giminingos ir palaikančios šakos, yra ar ne šalyje giminingų ar palaikančių šakų, konkurentabilių tarptautinėje rinkoje;

4. Firmos strategija, jos struktūra ir konkurentai. Čia svarbu, kokios yra šalyje sąlygos, kuriomis kuriamos ir valdomos įmonės ir koks konkurencijos pobūdis vidaus rinkoje.

Minėti keturi veiksniai kiekvienas ir visi kartu kaip sistema sudaro tam tikrą aplinką, kurioje atsiranda ir veikia šalies įmonės.

Svarbus yra valstybės ekonominės politikos vaidmuo formuojant palankią įmonių veiklai aplinką. Vyriausybė vykdydama ekonominę politiką gali

veikti ir būti veikiami visų keturių veiksmų grupių. Gamybos veiksmus, pavyzdžiui, veikia subsidijos, politika kapitalo rinkos, švietimo, mokslo ir kitais požiūriais. Vyriausybės vaidmuo formuojant vidaus paklausos parametrus gali pasireikšti per vietines produkto gamybos normas ir standartus. Be to, vyriausybė dažnai yra įvairios produkcijos (prekės karo reikalams, telekomunikacijų įrengimai, lėktuvai ir kt.) pirkėja. Ji gali formuoti taip pat giminingų šakų vystymosi sąlygas. Pagaliau vyriausybės politika gali veikti įmonių strategiją, jų struktūrą ir tarpusavio konkurenciją reguliuodama kapitalo rinkas, mokesčių dydį, konkurencines sąlygas.

Suprantama, kad vyriausybės poveikis pagrindiniams veiksniams, lemiantiems ūkio struktūrą ir šakų konkurencingumą, gali būti arba teigiamas, arba neigiamas. Vyriausybė apskritai daro svarbią įtaką konkurencingumo lygiui, tačiau jos veikimas yra dalinis. Dažnai valstybės vaidmuo pervertinamas, kadangi mėginama ištirti vyriausybės poveikį konkurencijai nenagrinėjant konkurencijos sėkmės ekonominių pagrindų. Vyriausybės politika dauguma atvejų patiria nesėkmę, jeigu ji viena tėra valstybės pranašumų šaltinis. Politika paprastai sėkminga tose srityse, kur yra pagrindiniai veiksniai, sudarantys valstybės pranašumus, o vyriausybė gali tik sustiprinti jų veikimą.

Pagrindinis vyriausybės ekonomikos politikos tikstas – kuo geriau panaudoti šalies išteklius (darbo, kapitalo) siekiant aukšto ir vis didėjančio našumo lygio. Norint pasiekti aukštą našumą (produktyvumą), ekonomika turi būti nenutrūkstamai tobulinama. Tai visų pirma apima visų rūšių inovacijas esamose šakose ir gebėjimą konkuruoti naujose šakose.

Išsivysčiusių šalių patirtis rodo, kad beveik visos vyriausybės imasi priemonių konkurencingumui pagerinti. Prie dažniausių įprastų žingsnių galima priskirti šiuos: devalvaciją, dereguliaciją, bendradarbiavimą tarp įmonių ir įvairių rūšių kooperacijos ir susijungimų skatinimą, mokesčių reformą, pastangas gerinti bendrą švietimo sistemą, vyriausybės asignavimų didinimą mokslo tiriamiesiems darbams, vyriausybės naujų įmonių finansavimo programas ir kitus. Įgyvendindama minėtas priemones vyriausybė gali daryti konkretų poveikį kurios nors šakos konkurencingumo lygiui ir jos konkurenciniam pranašumui vietiniu, valstybiniu ar nacionaliniu lygiu, jeigu jos politika daro įtaką vienam arba daugiau iš anksčiau paminėtų ketu-

rių veiksmų grupių. Plačiausio lygio vyriausybės politika turi vadovautis daugeliu prielaidų, jeigu ji stengiasi stiprinti, o ne silpninti konkurencinį pranašumą. Pagrindinės prielaidos būtų tokios:

1. Konkuruoja šakos įmonės, o ne šalys.
2. Nacionalinis konkurencinis pranašumas turi santykinį pobūdį, nes iš esmės konkurencinio pranašumo standartai nustatomi ne šalies viduje, o kitų šalių konkurentų.
3. Dinaminis atnaujinimas lemia konkurencinį pranašumą, o ne trumpalaikį laimėjimą kaštų mažinimo požiūriu.
4. Nacionalinis ekonominis suklestėjimas gali būti pasiektas keliant ūkio šakų lygį.
5. Konkurencinis pranašumas pramonės šakose gali būti sukurtas per dešimtmečius arba per dar ilgesnį laikotarpį.
6. Šalys pasiekia pranašumų skirtumą, o ne panašumo dėka.
7. Dažnai šakos priskiriamos atitinkamoms kategorijoms norint išskirti prioritetines. Tačiau kartais tai nepasitvirtina.

Apskritai ekonominė valstybės politika turi sudaryti aplinką, kurioje klesėtų bet kuri šaka, jeigu įmonės nuolat įgyvendina naujoves ir siekia didelio produktyvumo. Pasižyminti šakų įvairumu ekonomika duoda erdvę daugumai veiklos rūšių, kurios gali garantuoti didesnį užimtumą ir darbą žmonėms, turintiems įvairių kvalifikaciją. Tačiau nereiškia, kad šalis turi garantuoti rinką mažai produktyviems šalies konkurentams, nes pastangos išsaugoti visas šakas sumažins gyvenimo lygį šalyje.

Svarbus yra vyriausybės poveikis veiksmų sąlygoms. Veiksniai sukuriami efektyviausiai tose šalyse, kur ši problema sprendžiama plačiai ir skiriama daug dėmesio šalies ekonomikai kelti. Potenciali ekonomikos lygio kėlimo sparta – kiekybinis ir ypač kokybinis veiksmų pagerinimas. Norėdamos pasiekti didelį produktyvumą ir konkurencingumą įmonės turi turėti galimybę pasinaudoti nuolat gerėjančiais ir specializuotais darbo išteklių, mokslo žiniomis, ekonomine informacija, infrastruktūra ir kitais gamybos veiksniais.

Apibendrinant galima teigti, kad Lietuvos Vyriausybė dar nepakankamai plačiai ir nuodugniai analizuoja ir atsižvelgia į kitų šalių patirtį formuodama ilgalaikę ūkio struktūrinę politiką, nesudaro palankių sąlygų įmonių

konkurencingumui didinti. Todėl parengtas programos reikėtų peržiūrėti ir patikslinti remiantis išsamesnėmis studijomis. Programose turėtų atsispindėti ūkio struktūrinės politikos vizija. Ir svarbiausia, kad parengtos programos negulėtų lentynose, o jomis būtų vadovaujamosi formuojant valstybės ekonominę politiką.

LITERATŪRA

1. Lietuvos statistikos metraštis 1994–1995. Lietuvos statistikos departamentas prie LR Vyriausybės. Vilnius, 1995.
2. Užsienio prekyba 1995. Lietuvos statistikos departamentas prie LR Vyriausybės. Vilnius, 1996.
3. Bremond J., Geledan A. Dictionnaire des theories et mecanismes l'economiques. Paris: Matier, 1984.
4. Industrial police // General Report of the Activities of the EU, 1994.
5. Porter M. Mieždunarodnaja konkurencija: Vertimas iš anglų į rusų k. Moskva: Meždunarodnyje otnošenija, 1993.

RESTRUCTURING AND COMPETITIVENESS OF ECONOMY

Stasys Valentinavičius

SUMMARY

The article analyzes the new trends in the structural changes of Lithuanian economy in 1993–1998 and problems of foreign trade.

The economic factors which increase the competitiveness of firms in the world market are dealt with as well.

The main goals of the Government economic policy and factors influencing economic competitiveness of the firms under market economy are also defined.